

*Fedinec Csilla***Államfordulat a hétköznapiakban**
(*Ungvár 1918–1920*)

Az utóbbi években elsősorban Kárpátalja két világháború közötti történetének korszakolására igyekeztem releváns választ adni.¹ Ez a kérdés az egyik alapvető kiindulópont lehet ahhoz, hogy végre aprólékos rendszerességgel és ne a nagy általánosságokból épüljön fel a régió-történet. A munka során azt tapasztaltam, hogy nem csupán a résztanulmányok hiánya, bizonyos területek feldolgozatlansága az oka annak, hogy ez e kérdés megoldatlan volt, hanem bizonyos ténybeli adatok tisztázatlansága is.² Valahol innen ered a gondolat, hogy azt is meg kellene vizsgálni, vajon mit érzékelt a helybeli, így első megközelítésben: a magyar lakosság a körülötte zajló eseményekből, mennyire volt tisztában a történésekkel, s hogyan reagált mindezekre. Földrajzi határokat (Ungvár városa) és időbeli korlátokat (1918 ősztől, 1920 ősziéig) is szabtam e kérdés körülféréséhez, azaz az első államfordulat bekövetkezését – kísérletképpen a keretet, illetve az arra adott hétköznapi válaszokat derítem fel a korabeli sajtóra támaszkodva.

Mielőtt felhívnák a figyelmemet a források esetlegességére, ezt magam is megteszem. A korabeli (kárpátaljai) sajtónyelvnek két nem elhanyagolható sajátossága van. Az egyik, hogy az újságíró az időviszonyokat általában ahhoz az időponthoz képest rögzítette, amikor a cikket papírra vetette. Ha ma írt egy tegnapi eseményről, akkor azt a „tegnap...” formulával vezette be, noha lehetséges, hogy ez az újságban három-négy nap múlva, vagy még később jelent csak meg, vagy a hétfőn megjelenő lapszámban „múlt vasárnap”-ot írt, s nem mindig tudható, hogy ez egy nappal, vagy nyolc nappal azelőttöt jelentett-e stb. Ritkábban fordul elő a konkrét dátum megjelölése, ami az eseményhez közeli napokban pontosnak tekinthető, évekkel, esetleg csak hónapokkal későbbi visszatekintésben már nem. A kortárs sajtó másik külön említésre méltó sajátossága, hogy az eseményeket nem taglalta mindenre kiterjedő aprólékossággal, a köztudatban élő dolgokra, adalékokra – talán némiképp megfelelően az olvasói igénynek, amire egyes közbevetések engednek következtetni – csak jelzésszerűen utalt, ez a fajta köztudat (háttértudás) azonban a ma embere számára pótolhatatlanul elveszett. Persze nagy kérdés, mit tudhatott az az egy-két-három ember, aki az adott újságot írta egy vidéki városban. Mindenesetre

¹ Ld. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. [Nostra Tempora 7. Fórum Intézet, Liliium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002.] bevezetőjét.

² S tegyük hozzá, az sem, hogy Kárpátalja esetlegesen, nem éppen történeti megfogalmazásban, úgymond túl kicsi és csekélyebb jelentőségű lenne, hogysen több időt szentelhetnénk neki, hiszen a régióval kapcsolatos, az itt élő szláv őslakosságra hivatkozó, annak etnikai kiterjedését azonban figyelembe nem vevő területi aspirációk és megoldások ennek épp ellenkezőjét bizonyítják.

feltételezhetjük, bírt legalább az átlagember tájékozottságával, tevékenysége a város lakosságának egyik legfontosabb, ha nem az egyetlen információforrása, tájékozódási pontja lehetett. Joggal gondolhatjuk, hogy esetlegessége ellenére egyfajta barométere volt az eseményeknek, olyasmiről írt, ami foglalkoztatta a helyi társadalom egy bizonyos rétegét, meggyőződésük függvényében.

Ungvár azért fontos, mert két rövid időszakot kivéve, a politikai régió központja. A ruszka krajnai autonóm területen, illetve a Csehszlovák Köztársaságban 1926. július 1-jétől pontosan két éven keresztül az ún. közigazgatási reformtörvény életbe léptetéséig ezt a szerepet Munkács vette át.³ Egy ilyenfajta elemzést célszerű az első szembesüléssel, azaz az első államfordulat, az azt felvezető és lezáró események megélésével kezdeni.

Ily módon a dolgozat két fő részből áll: a történelmi keret, amire vonatkoztunk és a mindennapok valósága. Az utóbbit, eltérően a történelmi korszakolástól, három időszakra tagolhatjuk: az első 1918 ősze 1919. január 12-ig, Ungvár megszállásáig; a második az 1919. év, amikor a csehszlovák berendezkedés kialakítása megtörténik, s amely szempontból a saint-germaini szerződésnek különös hatása nem jelentkezik a mindennapokban, hiszen az utána megjelenő, a berendezkedést rögzítő rendelet tulajdonképpen kész helyzetet rögzít, módosításokkal; és végül a harmadik az 1920-as év, kora őszig, aminek fő eseménye Trianon és annak megélése. E három korszak – melyeknek szimbolikus hatalmi jeleneteit próbáljuk ezúttal felvillantani – életérzését a következőképpen jellemezhetjük összefoglalóan: a gyanútlan várakozás, a meghökkenés és a visszavonhatatlan bizonyosság.

Ahhoz, hogy a vizsgálódás minél inkább megközelítse a célját, szükséges vázolni azt a *történelmi keretet*, aminek megélésébe kívánunk bepillantani.

A Károlyi-kormány 1918. december 1-jén Oreszt Szabó (előtte Ung megyei kormánybiztos, volt belügyminisztériumi osztálytanácsos) személyében kormánybiztost neveztek ki „a magyarországi rutén nemzet” önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítésére Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyékre felállított Budapest székhelyű kormánybiztossághoz.⁴ Szabót a Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök kezdeményezésére novemberben Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa javasolta,

³ A székhely megváltoztatása az utóbbi esetben hatalmas hullámokat kavart, a két város, Munkács és Ungvár között megindult a versengés az elsőségért. A korabeli közbeszéd, politikai csatározások legfőbb témájává vált a közigazgatási reformtörvény előkészítése körüli viták mellett. Közben megszületett a [Kárpátorosz] Autonóm Földműves Szövetség autonómiatervezete Földesi Gyula alelnök, nyomdatulajdonos megfogalmazásában, aki így vélekedett: „A kárpátaljai oroszok vitán kívül Kőrösmezőtől a Tátráig, a Fehér-Tiszától a Poprád folyóig laknak. [...] autonóm területünk egy igen értékes és kulturált része fekszik nyugaton s azért a vezető szerepet szívesen megosztanók országrészünk nyugati kultúrgócponjtjaival, sőt fővárossá is az ekként megnagyobbított autonóm területünk legnagyobb és legelső városát, Kassát akarjuk nyilvánítani.” Földesi Gyula: *Az autonóm Kárpátoroszország államjogi vázlat*. Földesi Gyula Könyvnyomdája, Užhorod, 1927. – Pataky Tibor államtitkár egy későbbi miniszterelnökségi ülésen (Budapest, 1939. március 18.) kijelentette: „a Földesy-féle javaslat” „természetesen itt Budapesten készült”. L. Egyed István hagyatékában a Kárpátaljai önkormányzatra vonatkozó javaslatok, hozzászólások, törvénytervezetek stb. (Egyed-iratok). MTA Kézirattár, Ms 10–734/25.

⁴ Az autonómia megadását a központi sajtó is az egyetlen lehetséges megoldásnak tekintette. L. *Pesti Hírlap*, 1918.XI.15.; *Népszava*, 1918.XI.18.

melynek programja „az őshaza integritásának” elismerésére épült. A ruszinság lojalis képviselőivel való egyeztetés után⁵ december 25-én az Országos Törvénytárban kihirdették a december 21-én kelt X. Néptörvényt „a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról”.⁶ Az autonóm terület (kormányzóság) határai bizonytalanok – a 2. § szerint azt „a nemzetközi békeértekezlet végleges döntéséig ideiglenesen a Magyar Népköztársaság és Ruszka Krajna küldötteiből álló vegyes bizottság állapítja meg.” –, központja Munkács, a kormányzati szervek a törvény életbe léptetése után a Budapesten székelő ruszka krajnai minisztérium, illetve a helyi kormányzóság. Március 4-én Berinkei Dénes miniszterelnök és Oreszt Szabó ruszin miniszter rendelete nyomán tartományi választást tartottak. Április 8-án Munkácson megalakult a tartománygyűlés legfelsőbb szerve: Ruszka Krajna kormánytanácsa, melynek április 17-i második (és utolsó) ülését a munkácsi városi direktórium felfegyverzett polgárokkal oszlatott fel. A tanácsköztársaság 40 napos fennállásának két végpontja a régióban március 21. és április 29.⁷ A lezárást a csehszlovák és a román katonai megszállás jelentette.

Ungvár nem volt részese a tanácsköztársaságnak, mivel a csehszlovák katonaság már január 12-re elfoglalta az Ung folyóig terjedő nyugati térséget, közte Ungvári, ahová a 31. sz. ezred vonult be Ciaffi olasz ezredes vezetésével. Február 19-től a polgári közigazgatás vezetője Ladislav Moys, a csehszlovák hatóságok által kinevezett ungi zsupán volt.

Időközben a Ruszinok Amerikai Néptanácsa Gregory Zhatkovych ügyvéd közvetítésével már 1918. októberben megkeresték W. Wilsont, az USA elnökét szülőföldjük sorsát illető elképzeléseikkel. A szervezet belépett a Közép-Európai Demokratikus Szövetségbe (elnöke: T. G. Masaryk), Philadelphiában aláírta a független közép-európai népek közös céljait megfogalmazó nyilatkozatot. November 12-én pedig Scrantonban megszavazta az „ősi ruszin területek” – Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros – Csehszlovákiához való csatolását „széles jogkörű autonómiával”. Másnap Zhatkovych Washingtonban átadta T. G. Masaryknak a kongresszus jegyzőkönyvét, november 15-én pedig külön levélben értesítette W. Wilson amerikai elnököt és R. Lensing külügyminisztert a scrantoni döntésről.⁸

Ennek nyomán a január 18-án megnyíló párizsi békekonferenciára a csehszlovák kormányt képviselő E. Beneš és K. Kramar a ruszinok képviselőjére Gregory Zhatkovych-ot és Julij Gardosh-t, az amerikai ruszinok küldötteit és Anton Beszkidet, az Eperjesi Ruszin Tanács elnökét hívta meg. Mindhárman február 13-án érkeztek a helyszínre, ahol Közös Bizottságot alakítottak a ruszin érdekeknek a bé-

⁵ A december 10-i budapesti tanácskozásról beszámolt a *Pesti Hírlap* 1918. XII.14-i számában.

⁶ Magyar Törvénytár. 1918. évi törvénycikkek és néptörvények Franklin Társulat, Budapest, 1919. 214–215. p.

⁷ *Встановлення рабьянкої влади на Закарпатті у 1919 р.* Ред. І. Гранчак. Ужгород, 1989.

⁸ L. *Українські Карпати*. Матеріали міжнародної конференції „Українські Карпати: етнос, історія, культура”. Ужгород, 1991. VIII. 26. – IX. 1. „Карпати”, Ужгород, 1993.; Vincent Shandor: *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century*. A Political and Legal History. Ukrainian Research Institut, Harvard University, n. d. 3–34. p.

kekonferencián való képviselőre, a csehszlovák kormánnyal való tárgyalásokra. Március 12-én a párizsi békekonferencián jóváhagyólag vették tudomásul a csehszlovák követeléseket, többek között Kárpátaljára vonatkozóan.

1919. május 8-án a csehszlovák megszállás alatt levő Ungváron az eperjesi, az ungvári és a huszti ruszin tanácsok Avgusztin Volosin elnökletével tartott közös gyűlésükön megalakították a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot (elnök: Anton Beszkid, alelnökök: Avgusztin Volosin, Miron Sztripszkij és Mihajlo Brascsajko). A Tanács kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozást. A határozatot az Avgusztin Volosin vezette nagy számú küldöttség Prágában átadta T. G. Masaryk köztársasági elnöknek.

Július 29-én ugyanitt megkezdődött a tárgyalás T. G. Masaryk köztársasági elnök, Antonín Švehla belügyminiszter, valamint Gregory Zhatkovych (Ruszinok Amerikai Néptanácsa) részvételével a ruszin–szlovák határról, a ruszin autonóm terület igazgatásának megszervezéséről. Elhatározták: az irányítást ideiglenes direktóriumra bízják, melynek elnökévé a kormány augusztusban G. Zhatkovych-ot fogja kinevezni. Ugyanezen a napon érkezett Ungvárra az új csehszlovák kormány megbízott, Jan Breicha (Moys utódja), aki augusztus 20-tól hivatalosan a ruszin terület polgári igazgatásának vezetője lett (1920. április 26-ig).

Augusztus 12-én G. Zhatkovych⁹ a csehszlovák köztársasági elnök által látta-mozott levélben tudatta a Központi Orosz Nemzeti Tanáccsal, hogy a köztársasági elnök kinevezte az autonóm direktórium élére. Ebben a helyzetben írták alá a régió állami hovatartozását eldöntő szerződést 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban.¹⁰ Október 3-án a belügyminisztérium rendeletben közölte, hogy Podkarpatszka Ruszban a legfőbb hatalom a katonai parancsnok (Hennoque) kezében van, illetve meghatározta a polgári közigazgatás vezetője (Breicha) pontos jogkörét. November 8-án E. Ch. A. Hennoque és J. Breicha aláírásával megjelent az Általános szabályzat (Generalny Statutum) Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról.¹¹ Eszerint az autonómia életbe léptetéséig „ideiglenes Ruszin Autonóm Direktóriumot” és „ideiglenes adminisztrátort” neveznek ki.

November 10-én Csehszlovákia ratifikálta a saint-germaini szerződést, s ugyanezen a napon kinevezték Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriumát. Az elnöke, Gregory Zhatkovych¹² azonban gyakorlatilag tehetetlennek bizonyult. Február 19-én a direktórium lemondott. Április 26-án elfogadták a Generalny Statutum módosítására vonatkozó 356. sz. kormányrendeletet. Ennek értelmében J. Breichát, a polgári közigazgatás vezetőjét felmentették tisztségéből, május 5-én

⁹ Illés Béla: *Kárpáti rapszódia* című elhíresült regényében külön fejezetet szentelt „Zsatkovics Gergely királyságá”-nak.

¹⁰ A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés. In: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződésai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 87–92. p.

¹¹ Szövegét közli a *Ruszinok Magyar Hírlap* (a továbbiakban: *RMH*), 1925. július 7.

¹² 30 pontból álló programját ld. a *Határszéli Újság* (a továbbiakban: *HÚ*), 1920. január 4.; január 11.; január 18-i számaiban.

pedig T. G. Masaryk köztársasági elnök Zhatkovych-ot Podkarpatszka Rusz kormányzójának nevezte ki ideiglenes jelleggel („a szojm [a ruszin parlament] összehívásáig”). Az alkormányzó a cseh Peter Ehrenfeld lett. Nyár végére a román hadsereg utolsó alakulatai is kivonultak a csehszlovákiai Máramarosból.

Zhatkovych-nak azonban továbbra sem sikerült előbbre jutnia a kormánnyal folytatott tárgyalásokban, ezért 1921. március 17-én, kiábrándultan és csalódottan, olyan keretek között, amely általánosan elfogadott lett a ’20–30-as években Kárpátalján a sajtótájékoztatókra, teaestélyen jelentette be: „Midőn elfogadtam az autonóm Direktórium elnökségét és a kormányzóságot, tettem azt azon erős őszinte meggyőződésből, hogy ezáltal e megbízás, cél és eszmény előmozdítva lesznek. A nagy hivatalok azonban nagy kötelezettséggel járnak, amelyek akadályul szolgálnak azon cél és eszménynek, melynek fejlődését feladatomnak tűztem. Ezért készítettem én és tegnap elküldtem Prágába egy speciális küldönc által egy részletes Exposé-t,”¹³ melyben fel van sorolva a Ruszin–Csehszlovák Unió eseményeinek története és egyidejűleg beadtam a köztársasági elnök úrnak a Podkarpatszka Rusz kormányzói állásáról való lemondásomat.”¹⁴ Áprilisban Prágában minisztertanácsi ülésen foglalkoztak a kérdéssel. Május elején a kormányzót fogadta T. G. Masaryk köztársasági elnök és Jan Černý miniszterelnök. Zhatkovych nem vonta vissza a lemondását és május 17-én hivatalos búcsút vett Ungvártól, és visszautazott az Egyesült Államokba. Az államfordulat igazi lezárása azonban nem ez az esemény volt, hanem az azt visszavonhatatlanná tevő trianoni békeszerződés.

Lássuk a *mindennapokat*.

1918 ősze szokatlanul meleg időjárást hozott. Ungváron a fák újra rügvet és virágot bontottak.¹⁵ A lakosság súlyos teherként élte meg az elhúzódozó háború következményeit, főleg az ellátási gondok következtében. Az élelmiszerekből fejadag-rendszer van. A cukor nagy részét „Galíciából csempézik”. Kevés a zsír, az „aratási szalonna”, a „hadikáv”, a mosószer stb.; a görög katolikus polgári leányiskolában és tanítóképzőben „tekintettel az internátus élelmezési nehézségeire” a tanévkezdést is el kellett halasztani.¹⁶ Faluhelyen próbálkoznak a dohánytermesztéssel, de ezt, mint törvénytelen vállalkozást a pénzügyőrség szigorúan bünteti.¹⁷ Sémrelmes, hogy a hatóságok egy új rendelettel betiltják a házilagos „kisüstön való főzést”.¹⁸ Az embereket leginkább a halálos áldozatokot is követelő „spanyoljárvány” nyomasztja.¹⁹ Október elején emiatt a város összes iskolájában tanítási szünetet rendeltek el.²⁰ Az ún. politikai kérdés a közigazgatással kapcsolatos. A *Határszéli Újság*

¹³ Megjelent nyomtatásban: Zhatkovich G. I.: *Otkrytoe-Exposé*. Homestead. Pa.: Rusin Information Bureau, n. d.

¹⁴ *RMH*, 1921. március 18.

¹⁵ *Ungvári Közlöny* (a továbbiakban: *UK*), 1918. szeptember 5. – 2.

¹⁶ *HU*, 1918. szeptember 1.; *uo.*, 1918. szeptember 15.; *uo.*, 1918. október 13.

¹⁷ *Uo.*, 1918. szeptember 1.

¹⁸ *Uo.*, 1918. szeptember 8.

¹⁹ *Uo.*, 1918. szeptember 29.; *uo.*, 1918. december 10.

²⁰ *Uo.*, 1918. október 6.

előveszi a világháború miatt elaltatott kérdést a közigazgatás átszervezéséről és Ung megye megnagyobbításáról ábrándozik, azzal a konklúzióval, hogy: „Készületlenül ne találjon bennünket az új reform, mert ha nem emeljük fel szavunkat, hanem hallgatunk, elmúlik felettünk a közigazgatási reform is anélkül, hogy régi vágyunk, aspirációnk a területi növekedést illetőleg megvalósulna.”²¹

Októberben kiderült, hogy Magyarország elvesztette a háborút. Ekkor azonban ez még nem tűnt tragikus végzetnek. „Az Isten végzetével nem szállunk perbe” – írta a *Határszéli Újság*.²² A nyugalmat azonban hamarosan nagy felbolydulás váltotta fel. Budapesten október 30-án vonult ki a tömeg az utcára. Ennek híre másnapra ért Ungvárra. „A katonák letépték sapkarózsáikat, azt akarván jelezni, hogy megszűntek katonák lenni. A hazatérés öröme azonban sokaknál tobzódássá fajult, sőt éjjel kirabolták a katonai anyaggyűjtő állomás egy részét is (ruhák, lábbelik). A rend teljesen felbomlott volna, de estére megalakult az ungvári nemzeti tanács, amely a nemzeti vagyon megvédésére, továbbá a lakosság vagyon- és személybiztonságára azonnal megalkotta a nemzetőrséget.”²³ Ezzel szemben furcsa módon a megyei nemzeti tanács megalakulása elmaradt, mert, a sajtó tudomása szerint „a vármegyéhez valamely okból nem érkezett meg a Magyar Nemzeti Tanács alakulásra való felhívása”. A helyzet orvoslására „a késői alakulás helyett [...] jobbnak látszott a már meglevő városi nemzeti tanácsba tagokat küldeni”, ami így is történt.²⁴ Sorra alakultak az új pártok: az Ung megyei Nemzeti Szociáldemokrata Szervezet, az ungvári Nemzetközi Szociáldemokrata Párt, az Ungvári Függetlenségi Párt, az Ungvári Polgári Radikális Párt, a Károlyi-párt helyi tagozata. A Nemzeti Szociáldemokrata Szervezet tagokat akart delegálni a Nemzeti Tanácsba, ám elutasították azzal, hogy „keresztényszocialisták (melynek szabályai szerint ez a szervezet alakult) nincsenek a kormányban, tehát annak itteni szervében sincs helyük.”²⁵ Később Gaar Iván, a szervezet elnöke kijelentette, hogy „a nemzeti tanács törvénytelen alakulat, amennyiben önmagát nevezte ki és nem a nép választotta meg, mint ahogy ez mindenütt az országban történt.”²⁶ Az egymás közti viták inkább előtérben vannak, mint az, hogy időközben a kormány előkészíti és törvénybe foglalja ruszin autonómiát. Az ungvári magyar sajtó nem reflektál arra, hogy a város egy autonóm terület részévé vált volna.

²¹ A nagy Ungmegye. *HÚ*, 1918. szeptember 1. Alig telt el két év, s a kérdés ismét napirendre került, csak egészen más értelemben. Problémát okozott, hogy az egykori Ung megyét a csehszlovák közigazgatás megosztotta Kárpátalja és Szlovenszko között. A kialakult helyzet lényegét jól érzékelteti a *Rusinszkói Magyar Hírlap*ból vett idézet: „Az Ung megyei kérdés állandóan foglalkoztatja a közvéleményt, jóllehet egyelőre a régi értelemben vett egységesítésről nem lehet szó. Van egy mozgalom, melynek célja az egész Ung megyének Rusinszkóhoz csatolása, ezzel ellentétben áll a másik mozgalom, mely Ung megyét Szlovenszko javára szeretné kiegészíteni.” *RMH*, 1921. március 18. Itt csak közigazgatási értelemben vett egységesítésről volt szó. A ruszin pártok viszont nemzetiségi alapon tartottak igényt szlovenszkói területekre, az autonóm terület határát a Poprádig akarták kiterjeszteni.

²² Ne veszítsük el a fejünket! *HÚ*, 1918. október 27. – 1–2.

²³ Mi történt Ungváron? *HÚ*, 1918. november 7. – 1–2.

²⁴ Uo.

²⁵ *HÚ*, 1918. november 24.

²⁶ A polgárság ébredése. *HÚ*, 1919. január 5. – 2.

Egyetlen kérdés kerekedik minden más fölé: megszállják-e a „cseh-szlovákok”²⁷ a várost vagy sem. Decemberben egyre több hír szól erről. Az életminőség érezhetően megváltozik. A rendőrség elrendeli, hogy a boltok 6-tól 16-ig, a „nyilvános étkező helyiségek”, szórakozó és mulatóhelyek 9-ig tarthatnak nyitva, magánlakásokban este 10 óra után nem maradhat olyan vendég, akiknek ott-tartózkodása „a szokásos vendéglátás körön kívül esik”, takarékoskodni kell a villamos energiával és a tüzelőanyaggal. Falragaszok hirdetik a kötelező ruha-beszolgáltatást, ami alól azok mentesülnek, akiknek 6–6 darabnál kevesebb nadrágjuk, kabátjuk, cipőjük, 12–12-nél kevesebb ingük, fehérneműjük van. „A ruhákat szegény leszerelő katonák kapják.”²⁸ Ugyanakkor szétosztják és kiárusítják a katonai raktárak „közszükségleti cikkeit”. E körül bonyodalom és felzúdulás is keletkezik annak következtében, hogy Legeza Pál főispán-kormánybiztos sürgősen távozik a városból és a műveletet felügyeletére Bánóczy Béla vármegyei főjegyzőt jelöli ki. Az emberek tüntetnek Bánóczy mellett és ellen. A Szociáldemokrata Párt legfőbb kifogása, hogy „arisztokratikus felfogása közismert, veszélyezteti a bizottság szociális működését”.²⁹ A karácsonyt az jelzi, hogy ez alkalomból az emberek fejenként 25 dkg cukrot kapnak,³⁰ a görög katolikus ünnepre pedig gyertyát, szappant és rumot ígérnek a lakosságnak.³¹ Ellenben elmarad a karácsonyi éjféli mise, a város területén a betlehemi járás, az egész megyében rendkívüli állapot lép életbe.³² Az idegen hadsereg közeledtére nincs érezhető félelem, legfeljebb ijesztgetés, amikor a *Határszéli Újság* az alábbi meghökkentő módon számol be Kassa megszállásáról: „Sajnos, hogy a mi-eink zavargása és nagymérvű fosztogatása állította az elé a megoldás elé Kassa város vezetését, hogy a csehek bevonulását a legsürgősebben kérje [...] A cseh csapatok különben énekszóval, vígan vonultak végig a városon és csakhamar helyreállították a rendet”.³³ Ugyanebben a lapszámban az első oldalon felhívás is megjelenik *A csehekhez* címmel. Ebben ezt olvassuk: „Csehszlovákok! Lehet, hogy pár nap múlva itt lesztek. Úgy halljuk, parancsotok van reá, nem is Prágából, hanem Párisból, hogy megszálljátok városunkat is. [...] Kérünk tehát benneteket azon szeretet alapján, amelyet keresztény nép keresztény nép iránt érezni köteles, hogy e fegyverrel védjétek meg városunk minden polgárát kivétel nélkül és mi ígérjük, hogy ellenünk fordítani nem lesz okotok!” A laptulajdonos-kiadó Földesi Gyula, aki az Autonóm Földműves Szövetség egyik vezetője lesz. A felelős szerkesztő Magyar Bálint az Ungvári Nemzeti Tanács tagja, később a Keresztényszocialista

²⁷ A konferencián felmerült, hogy ez a forma azt jelentené, az ungváriak esetleg nem tudtak különbséget tenni csehek és szlovákok között, ami a szomszédság miatt nehezen elképzelhető. Valóban nem ez a helyzet, hanem meglátásom szerint arról van szó, hogy azt nem tudták, miként azonosítsák be a közeledő hadsereget, egy új államét, amelyik ráadásul egy más egyenruhát, az olaszt viseli.

²⁸ *HÚ*, 1918. december 22.

²⁹ Heves tüntetések Bánóczy körül. *UK*, 1919. január 1. – 1.; A Nemzeti Tanács. *UK*, 1918. december 14. – 1.

³⁰ *UK*, 1918. december 18.; *HÚ*, 1918. december 22.

³¹ *HÚ*, 1918. december 29.

³² *UK*, 1918. december 24.

³³ *HÚ*, 1919. január 5.

Párt egyik vezetője; és a társszerkesztő Rácz Pál a Nemzeti Szociáldemokrata Szövetség titkára, az Ungvári Nemzeti Tanács tagja, később a *Ruszinszói Magyar Hírlap*, a Magyar Joggpárt, a Magyar Pártszövetség hivatalosának vezető újságírója. Az Ungvári Polgári Radikális Párt elnöke, Reisman Henrik által szerkesztett *Ungvári Közlöny* viszont a rémhírterjesztéstől óvott: „Ma mindenkinek egy kötelessége van: nyugalommal bevárni a fejleményeket. Aki okatlanul izgat és rémhíreket terjeszt: bűnt követ el a forradalom és a köztársaság ellen. A hazafiság azt követeli minden ungvári polgártól ma, hogy bizalommal és hidegvérrel várja az eseményeket.”³⁴ Az újság szerint: „A békekonzferencia elvben elfogadta a népek szövetségének megalakítására vonatkozó javaslatot [...] Nem lesz titkos diplomácia és nem lesz háború!”³⁵

Ungvár megszállásának ceremóniája a következőképpen képzelhető el. A város lakossága, a „kiváncsi közönség” a Szobranci utcán (ma is így hívják) gyülekezett január 12-én délután. Egy idő után megjelent a polgárőrség is, hogy elejét vegye a rendzavarásnak. Ciaffi ezredes, „az ungvári megszálló csapat parancsnoka” „egy ungvári bérkocsin” érkezett délután fél három tájt. Markovszky, a rendőrkapitány és Szőke doktor, a városi orvos ment elé tolmács minőségében. A többiek a vármegyeház előtt várokztak: Berzeviczy István polgármester, a Ruszin Néptanács képviselőjében Suba Gyula kanonok, valamint két rendőrtiszt, a városi főjegyző és egy újságíró. Az ezredes, miután a vármegyeháza elé érkezett, kiszállt a kocsiból, s ha hitetünk a tudósításnak, „az egész formalitás”, mármint a város átadása, „csupán pár percig tartott”. A beszélgetés olasz nyelven folyt az orvos tolmácsolásával, majd a végén az ezredes németül szólt a segédjéhez. „Az ezredes megjelenése és modora a jelenlevőkre igen jó hatással volt. Kifogástalan katona és előzékeny úriember hatását keltette mindenkiben.” Közben érkezett egy-egy tiszt kocsija, vagy jöttek tisztek lovakon, a katonaság azonban három után érte el a város szélét. A tolongó tömegben keresztül meneteltek a vármegyeháza előtti térhez, énekelve. Olasz egyenruhában voltak. A térről a kaszárnyákba vonultak. A tömeg egy része szétoszlott, de másik része végigkísérte a bejáratig, „különbön csend volt mindenütt. [...] szétoszolva a városba négyes, ötös csapatokban járták be az uccákat”.³⁶

1919 elején, februártól az újságokban megjelennek az első fehéren hagyott részek, a cenzori törlések, ami kisebb-nagyobb gyakorisággal állandósul az elkövetkező két évtizedre. Bár van, aki azt találgatja, mekkora marad Magyarország, a hétköznapi élet egyelőre nem a nagypolitikáról szól. Rövidesen kiosztják a fél évre érvényes „hatósági könyvecskéket”, amelyekre az élelmiszeradagok beszerezhetők. Bizonytalanná válik a közlekedés, a „jelenlegi vonatjárások menetrendje [...] teljesen megbízhatatlan”,³⁷ különösen az Ungvár–Csap vonalon, azaz a határon át, tel-

³⁴ Hidegvér, hidegvér... UK, 1918. december 26.

³⁵ Amit. Uo., 1919. január 29. – 1.

³⁶ A cseh megszállás. HÚ, 1919. január 19. A beszámoló hitelességét erősíti, hogy egy korábbi lapszámban megjelent előzetes foratókönyv hasonló módon tálalta a várható eseményeket. Ld. HÚ, 1919. január 12.

³⁷ HÚ, 1919. február 2.

jes leállás után február közepétől újraindul, ám csak az ún. iskolavonat, az a járat, amely a gyerekeket szállítja Csapról Ungvárra. Ladislav Moys, a „csehszlovák” zsupán felhívásban közli: „Tudomásomra jutott, hogy a csapi iskolavonattal a tanulók magyarországi lapokat csempésznek be, amennyiben még egyszer erre rájönnek, az iskolavonatot kérlelhetetlenül beszüntetem.”³⁸

Moys feltűnése realizálja a közigazgatás szimbolikus átvételét. Titkára, Mihálkó János és „cseh tiszték” kíséretében jelent meg Ungváron a vármegyeházán, hogy átvegye a hivatalt Bánóczy Bélától, akit – emlékezzünk rá – a sebtében távozó Legeza főispán hagyott hátra, mint mindenek helyettesítő ügyintézőt. A helybeli lakosok által nem egyértelműen megítélt Bánóczy nem teszi le a hivatali esküt az új államra, de kötelességszerűen még egybehívja a vármegyei tisztikart. Moys szlovákul, majd a jelenlevők tiltakozására magyarul szólítja fel a tagokat az eskütételre, egyelőre hiába.³⁹ Az emberek elsiratják Ady Endrét, „irodistanót”, „háztartáshoz értő leányt” keresnek, adnak-vesznek, fuvaroznak, adakoznak, egy-két kultúregylet is hallatt magáról.

Az emblematisz haláleset egy újságíróé. Pös Lajost a nyílt utcán ölik meg a megszálló katonák 1919. március 7-én. Az elkövetkező két évtizedben a rá való hivatkozás lesz a csehszlovák uralom egyik legfőbb jellemrajza. A '90-es években ismét kiemelkedik a homályból. A közfelfogásban ez az egyedi eset markánsabban jelen volt, mint az, hogy megtörtént a hatalomátvétel.⁴⁰

Az 1920-ben újjáéledő magyar sajtó észrevehetően megváltozik, keresi az új pózokat. Nemcsak híreket közöl, hanem érez bátorságot és okot az észrevételezésre, és a véglegesnek látszó helyzetben indokoltnak látja a bűnbakkeresést. A *Határszéli Újság*ból programszerűen kiemelhetők a fő tézisek. Magyar Bálint keresztényszocialista ünnepségen fogalmazza meg a magyarok számára új helyzetet: „Volt idő, amikor mikivülünk tulajdonképpen más nem is volt. Csináltuk a kultúrát, az ókor sötét éjjele után hirdettük a »szabadság«, »testvériség« eszméjét [...] de jött az ellenség és azt mondta: ő hozza az igazi szabadságot, ő hozza az igazi testvériséget, ő az igazi kultúrát”.⁴¹ A politikát a ruszinok csinálják, a magyarok csak oldalról szemlélődnek: „Szerettünk volna bele nézni abba a politikába, amelyet a ruszinok egy év óta folytatnak [...] fölkerestük a ruszin politika egyik képviselőjét, akitől

³⁸ Uo., 1919. február 23.

³⁹ A politikai élet. *HÚ*, 1919. február 23.

⁴⁰ Akárcsakha korabeli újságot olvasnánk, olyan hangnemben írja le a történeteket Botlik József: „Ezekben a napokban, március 7-én vált Ungváron Kárpátalja csehszlovák katonai megszállásának első magyar vértanújává Pös Alajos, a város pénzügyi számvizsgálója, újságíró, az Ung c. helyi napilap kitűnő riportere, belső munkatársa. Az előbbi napon Tomáš G. Masaryk csehszlovák államelnök névnapja (Tamás) tiszteletére fáklýsmenettel katonai zenekar járta a várost. A Millennium kávéház előtt a csehszlovák himnuszt játszotta, amikor a cseh katonák tévesen azt hitték, hogy Pös sértő megjegyzést tett rájuk. A nyílt utcán ütlegelni kezdték a 25 éves újságíró, s eközben huszonnyolc bajonett-szúrásst ejtettek rája. Ezután a katonai kórház felé hurcolták, de útközben belehalt sérüléseibe.” Volt egyszer egy Ruszka-Krajna. *Kárpáti Igaz Szó*, 2004. július 29.

⁴¹ *HÚ*, 1920. január 4.

egyek kérdéseinkre szíves felvilágosítást kértünk.⁴² Megindul a – saját meghatározásban, később is annyira jellemző – homályba veszés; már nem tudják, mikor is volt az az esemény, amihez egy évvel korábban még a hatalomváltást kötötték: „Városunk, mint olyan utójára akkor szerepelt a politikában, amikor azon a bizonyos ezerkilencszáztizenkilencediki januári vagy februári napon Moys zsupán megjelent a városházán”.⁴³ Az idézetben, illetve annak folytatásában benne van a következő elem, a politikai életnek a magyar politikai személyiségekhez való kötése: „E fenti esemény óta városunk életében politikai vonatkozású dolog nem igen történt. Úgy látszik most következett be az újabb fázis”⁴⁴ azzal, hogy a polgármesteri székben az 1916-tól hivatalban levő Berzeviczy Istvánt kormánybiztos váltotta fel. (Miközben a lap januárban folyamatosan közölte Zhatkovych kormányzó 30 pontos politikai programját.)

És végül a bűnbakkeresés. „[...] a volt Magyarország egyes népeit tulajdonképpen az tette államgyűlölké és magyargyűlölké, mert meggyűlölték a magyar kormányok azon politikáját, amely a zsidókat az ő kárukra támogatta, erősítette, befolyáshoz engedte.”⁴⁵ „Kell nekünk a minket megértő és bár saját jóvoltukért, de nem ellenünk, nem a mi kárukra fáradozó zsidóság, amely zsidó vallása mellett magyarnak meri magát vallani, de nem kell nekünk a konjunktúra zsidóság és ennek segítségére sem reflektálunk, mert úgy sem lenne soha áldás és eredmény azon. Nem kell nekünk a bolsevikiekkel kacérkodó, nem kell nekünk [...] a zsidóság, hogy úton-útfélen hazug rágalmakat terjeszt a magyarországi állapotokról [...] mi [...] ha talán kevesebben is, de becsülettel akarunk itt jogainkhoz jutni.”⁴⁶ Sajátos módon a csehszlovák időszakbeli két népszámláláshoz kapcsolódóan a kortárs magyar visszhangok szerint a magyarság számának csökkenését nem annyira a népszámlálás meghamisítása, hanem sokkal inkább a zsidóság elkülönülése eredményezte.⁴⁷

⁴² Uo., 1920. február 29.

⁴³ Városunk a politikában. *HÚ*, 1920. április 11.

⁴⁴ Uo. – 2.

⁴⁵ Államérdek és államgyűlölet. *HÚ*, 1920. január 18.

⁴⁶ Itt van a kutya eltemetve. *HÚ*, 1920. február 1.

⁴⁷ Korláth Endre a Magyar Pártszövetség nevében nyilatkozta például: „lehet-e itt szó zsidó nemzeti kisebbségről? Nemzet-e itt a zsidóság, vagy csupán vallás? Véleményünk szerint itt a zsidóság csupán vallás [...] s nem külön nemzet” (*RMH*, 1920. november 7.), illetve az Egyesült Zsidópárt vezetőihez intézett levélben többek között kifejtette: „a zsidópártok felállítása óta a zsidók közül sokan úgy vélik, hogy magukat zsidó nemzetiségűeknek kell a népszámlálásnál vallaniuk.” Ez a körülmény a magyarság számarányának „károsodását eredményezné s nagyon sok helyen a magyar nyelvnek a közigazgatásban, bíraskodásban, sőt iskolákban való érvényesítését akadályozná.” (*RMH*, 1921. február 13.) „Az itteni magyar nemzet élet-halál harcot folytat fennmaradásáért, gazdasági értékeinek és kultúrájának fejlesztéséért. Ez a küzdelem most nehézségekkel van egybekötve és áldozatokat követel. De ez nem ok arra, hogy valaki megtagadja kötelességeit azzal a kényelmes és nem erkölcsös tétellel, hogy ma már nem magyar, hanem zsidó vagyok és nincs közöm a magyarsághoz.” (*RMH*, 1923. május 10.) stb. L. Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. Somorja–Dunaszerdahely, 2004.

Egyre-másra elvándorolnak az ungváriak: „Ismét szomorú emberek jöttek-mentek városunk utcáin az elmúlt napokban; készülődtek, búcsúztak [...] Budapestre mentek.”⁴⁸

„Elmentem a temetőbe a magyarokhoz. [...] Ezek már ártalmatlan magyarok minden e világi élő nép számára, akiktől nem kell félni a mai idők ingatag emberének.[...] A hajdani urakból koldusok lettek, más világszellem asztaláról életet tengetők.”⁴⁹ Ezt a fajta siránkozást a trianoni béke vezet át a megváltoztathatatlanság tudatosításából eredő új gondolkodás felé: „A trianoni béke ratifikálva van. A határok kölcsönösen el vannak ismervé. A légmentes elzárásra nem látunk okot. Követeljük a kínai falak lebontását, amelyek bennünket szeretteinktől s anyagi érdekeinktől elválasztanak s követeljük legalább a postaforgalom megindítását.”⁵⁰ Az új időszámítás elkezdődött.

⁴⁸ *HÚ*, 1920. július 25.

⁴⁹ Rác Pál: Magyarok közt, a temetőben. *HÚ*, 1920. május 9.

⁵⁰ Magyarország felé. *RMH*, 1920. november 26.